

- ²³ ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 8.
²⁴ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 197.
²⁵ Нова Україна. – Прага, 1925. – № 7-8. – С. 195.
²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 5.
²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 4-5; Нова Україна. – Прага, 1923. – № 7-8. – С. 310.
²⁸ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 199.
²⁹ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 403. – Арк. 1-2; Нова Україна. – Прага, 1923. – № 7-8. – С. 310; Тризуб. – Прага, 1925. – № 8. – С. 10.
³⁰ Наріжний С. 15 літ ... – С. 3-4.
³¹ Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 2.
³² ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 6.
³³ Справоздання про діяльність “Українського історично-філологічного товариства в Празі” од 30 травня 1923 р. до 31 травня 1924 р. – Прага, 1924. – С. 4.
³⁴ Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 3-4.
³⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 6.
³⁶ Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. – Прага, 1926. – Т. I. – С. 4-5.
³⁷ Наріжний С. Українська еміграція... – С. 209-210.

Микола Костриця

Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
 Житомир

РОЛЬ ТОВАРИСТВА “ВОЛИНЬ” ТА ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНИ У ВІННІПЕЗІ (КАНАДА) У СТАНОВЛЕННІ НАУКОВОГО ВОЛИНОЗНАВСТВА

Історію волинського краєзнавства у ХХ ст. неможливо розглядати без врахування внеску у його доробок вихідців з Волині у діаспорі. Так сталося, що протягом останнього століття десятки тисяч вихідців з Волині через соціально-економічні, політичні, етнічні, релігійні, сімейно-родинні та інші причини змушені були покинути свою історичну батьківщину і осісти на постійне мешкання у багатьох країнах – від Західної Європи до Австралії, від Південної Америки до США і Канади. Та навіть опинившись за тисячі кілометрів від своєї прабатьківщини, найдіяльніші і найсвідоміші вихідці з волинської України шукали шляхи об'єднати зусилля на терені вивчення історії і культури рідного краю.

Серед численних краєзнавчих товариств, об'єднань, гуртків воли-

нознавчого спрямування, що зародилися у діаспорі, чільне місце за результатами своєї діяльності посідає товариство “Волинь” та Інститут дослідів Волині у Вінніпезі (Канада). Після другої світової війни майже одночасно у Нью-Йорку, Клівленді, Буффало, Торонто та Вінніпезі організувалися краєзнавчі осередки вихідців з Волині¹. Найбільшою активністю відзначалася діяльність осередку у Вінніпезі. Саме у цьому канадському місті й відбулися організаційні збори, на яких за ініціативи інженера Максима Бойка було вирішено консолідувати розпорошені сили волинян у майбутнє Товариство².

На організаційній нараді, що відбулася у приміщенні колегії Св. Андрея, інженер Максим Бойко, Гнат Дучинський, Антон Молитвеник, Степан Миколайчук, Коленник Щерблюк, Тиміш Мельник, Володимир Мельник підписали спільну заяву такого змісту: “Нижчепідписаний гурток волинян у місті Вінніпезі на сходинах, що відбулися 26 листопада 1949 р. в будинку Колегії Св. Андрея, після обговорення справи постановив звернутися з закликом через вільну українську пресу на всіх континентах Західної півкулі до своїх братів-земляків, щоб вони взяли участь у збиранні матеріалів про життя українців на Волині в період від 1917 до 1949 р. під московською, польською та німецькою окупаціями.

Зібраний матеріал має бути опрацьований під назвою “Волинь у боротьбі за волю України”, виданий книжкою або друкований розділами в українській вільній пресі. Метою цієї праці має бути відмоскалення і відкомунізування наших братів, що прибули в Канаду, США, Аргентину й інші країни в передвоєнних роках. Намічена праця повинна мати історіографічний характер. Організацію збірки поручено інженеру М. Бойко. Бажаємо, щоб вищеназвана праця мала чисто національний характер з науковим підходом і не була пов’язана з жодною організацією чи партією...”³.

Понад півтора роки ініціативна група здійснювала підготовчу роботу по створенню на базі існуючого Товариства науково-дослідної інституції, яка б стала продовжувачем славних традицій Товариства дослідників Волині, що діяло в губернському Житомирі у 1900 – 1920 рр.⁴ 21 липня 1951 р. у Вінніпезі на загальних зборах товариства “Волинь” (далі – ТВ) було оприлюднено статут, обрано Раду та дирекцію новоствореної громадської організації волинян, яка отримала назву “Інститут дослідів Волині” (далі – ІДВ). Головою ІДВ був обраний доктор Ю. Мулик-Луцик, секретарем – М. Бойко, скарбником – М. Подворняк, референтом – І. Онуфрійчук⁵. Одночасно було обрано й Раду ІДВ, яку очолив С. Радчук. “Враховуючи, що на віддалі важко досліджувати історичну Волинь, – зазначив голова ІДВ, – але беручи до уваги той факт, що за кордоном перебуває велике число живих свідків з численними матеріалами, маємо надію на успіх у праці”⁶.

В числі пріоритетних завдань ІДВ вважав за суттєве здійснювати шляхом друкованого слова захист історичної приналежності Волині

як невід'ємної частини України, об'єктивно висвітлювати визвольні події на Волині, підтримувати всі зусилля для об'єднання фізичних, духовних і наукових сил українського народу, служити вищому добру України⁷. В "урочистому обіті" волиняни зобов'язалися "пожертвувати всі свої сили справі визволення України"⁸. Вони добре розуміли складність проблем адаптації на північно-американському материкові, цілком слушно зазначаючи, що їм може загрозувати денационалізація на місцях нового поселення. У зв'язку з цим робили все можливе, щоб "спільними силами служити українській справі та зберігати всі ті цінності духу, що в спадщину передала наша історія"⁹.

Планувалося також широко співпрацювати з іншими науковими інституціями, що займаються волинознавчою тематикою. До співпраці були запрошені Улас Самчук, поетеса Оксана Лятуринська, сестра Лесі Українки Ізидора Косач-Борисова, скульптор Леонід Молодожанін, протоієрей С. Герус, отаман Тарас Бульба-Боровець, митрополит Іларіон та ряд інших визначних діячів волинської діаспори. Щоб підкреслити наступність зв'язків з Товариством дослідників Волині, що діяло на початку ХХ ст. в Житомирі, почесним головою ІДВ було обрано митрополита Никанора (Абрамовича), який свого часу був дійсним членом ТДВ.

Постать Никанора Никандровича Абрамовича (1883 – 1969) була досить колоритною. Він доводився молодшим братом відомому організатору краєзнавчого руху на Волині у першій третині ХХ ст. П.Н. Абрамовичу. Закінчив Волинську духовну семінарію в Житомирі, Київську духовну академію. В сан ієрея був рукоположений у 1910 р. і служив на Західній Волині. З червня 1915 р. евакуйований до Житомира, де активно поринув у громадську діяльність. Тут він займався опікою над біженцями, став за рекомендацією брата членом ТДВ. В часи української державності Н. Абрамович налагоджував у Житомирі українське церковне життя, був Волинським губернським інспектором народної освіти, активним членом Братства св. Спаса, що ставило одним із своїх завдань – відродження українських традицій в Православній церкві. У 1918 р. редагував в Житомирі культурно-освітній щомісячник "Світець", а в 1919 р. – співредактором україномовного часопису "Громадянин". У тому ж році видав брошуру "Просвіта на селі"¹⁰.

У повоєнні роки митрополит Никанор мешкав у Західній Німеччині, де очолював УАПЦ на еміграції. Не полишав громадську роботу, у 1954 р. був обраний почесним головою ІДВ, передавши у 1961 р. цю посаду митрополиту Іларіону¹¹. Н.Н. Абрамович є автором ряду історико-краєзнавчих праць, зокрема "Наші могили" (інструктивні вказівки до розкопування курганів), "Культ предків на Волині", "Історія Дерманського монастиря", "Старі церковні звичаї на Волині" та ряд інших.

У 1958 р. на прохання відповідального редактора "Літопису Волині" А.Ф. Шумовського, митрополит Никанор надіслав свої спогади

про Товариство дослідників Волині. Ось лише невеличкий уривок, який красномовно свідчить про тогочасний дух, що панував у ТДВ та інтереси його членів (авторський стиль збережено). “Давно те було. Пам’ять зраджує. Прізвиська позабував. Як не дивно, а в ньому (Товаристві – М. К.) злилися до купи українці, малороси, москалі і поляки. Всякий від душі старався дати щось нового. Всі любили Волинь і зажерливо, один перед одним, громадили знання про неї.

А. Ксенжопольський (зоологія), С. Гамченко (археологія), С. Бржозовський (метеорологія), В. Кравченко (етнографія), М. Белонін (геодезія), П. Абрамович (фольклор), С. Бельський (мінералогія), О. Фотинський (історія) – це стовпи, а за ними довгий хвіст з нас, молодих ентузіастів. Всіх, незалежно фаху, жваво цікавило і відкриття підземної річки “Льви”, і розкопка Батиевих курганів, і відшукання громових стріл та сокирок, і поклади лабрадору, і збирання старовинних нош, і предківські малюнки, і фольклор. Бракувало одного – грошей. І ця організація трималася чудом та самопопсватою членів. Нам, молодим, завжди доводилось асистувати де треба і не треба...

Пам’ятаю одного разу їхали ми з проф. Тутковським в напрямку Черняхова “ізвощиком”. І ось в дорозі старий несподівано скотився з брочки, став рачки на шосі й почав очайдушно когось лаяти. Збентежено скочив і я, вхопився підіймати професора, став співчувати... Але він окрім лайки ні до чого не був здатний. “Негодяї, мерзавці, олухі, скоти...” “Кого ж це ви так і за що?” “Посмотріте, – кричав старий, – что они делают!” Почав видряпувати руками якогось камінця з шоси. Робота була нелегка. Помагав і я, нічого не розуміючи. “Посмотріте, да это же чистейший лабрадор, а они мостовие ім мостят...” І він пестливо протирав якусь каміньку хустиною...

Замилування до дослідження Волині, заложене в мене Товариством, не покидало мене на протязі всього мого життя”¹².

Наші земляки добре усвідомлювали, що на історичній батьківщині волинознавча наука партійними структурами перетворена в знаряддя ідеологічної боротьби, зведена до класового підходу (а звідси й до необ’єктивного) у висвітленні минулого краю. Щоб ліквідувати цю односторонність та необ’єктивність, було організовано збирання різноманітних волинознавчих матеріалів, зокрема, документальних, іконографічних, нумізматичних, етнографічних, філокартичних та інших. Велика увага приділялась спогадам. Всі вони увійшли до перших архівних фондів ІДВ, з яких редакційна рада вибирала найкращі зразки для друку. З цією метою було створено видавничий фонд, який складався з внесків членів ТВ, що мешкали в США і Канаді. Згодом стали надходити кошти і від членів ТВ із Західної Європи, Австралії та Латинської Америки. Невдовзі у Нью-Йорку побачили світ два числа квартальника “Волинь”, а у Вінніпезі – збірник “Волинь у боротьбі за волю України”. Та як показав перший досвід, коштів на обидва збірники не вистачало.

15 серпня 1951 р. на засіданні дирекції ІДВ з метою консолідації зусиль було вирішено зоорганізувати новий науково-популярний збірник волинознавства “Літопис Волині”. Як зазначав секретар ІДВ Максим Бойко, “практика показала, що нечисленній волинській еміграції не під силу вдержати збірник і журнал, та що краще їх треба об’єднати під одну назву, що була б трибуною для всіх волинян, а також тих авторів наукових і популярних матеріалів, що є уродженцями всіх волостей України”¹³.

Перше число “Літопису Волині” побачило світ 1953 р. в Аргентині, у друкарні волинянина – видавця з Буенос-Айреса Степана Кравця¹⁴. У збірнику вміщено цілий ряд наукових розвідок, спогадів, документів. Особливо виділялися статті Анатолія Дублянського, Тараса Присяжного, Леоніда Долінського. Серед них розвідки як про давню історію краю, зокрема про походження назви “Волинь”, легенди про заснування Луцька, замок Любарта в Луцьку, так і про недалеке трагічне минуле – масові вбивства в’язнів Луцької в’язниці органами НКВС на початку війни Німеччини з колишнім СРСР.

З кожним наступним числом “Літопису” ставала різноманітною його тематика, до написання статті залучалися нові автори, ширше висвітлювалися події, що відбувалися в Україні. Тематична палітра “Літопису Волині” надзвичайно різноманітна. На сторінках часопису висвітлювалися питання археології та історії, географії, природи, населення, господарства Волині, релігійне життя, культура, етнографія, літературознавство, преса, велися рубрики з філателії, нумізматики. Окремий цикл статей було присвячено життю волинян у світі, польській, німецькій та радянській окупації Волині, друкувалися також різноманітні документи, спогади, мемуари. Регулярність виходу збірника залежала від наявності коштів. Окремі випуски “Літопису” присвячувалися до ювілейних дат в житті України, Волині. Зокрема, до 1000-річчя Хрещення Київської Русі, до 100-ліття поселення українців в Канаді, 40-річчя ІДВ і Товариства “Волинь” у Вінніпезі. Останнє число “Літопису Волині”, що побачило світ 1992 р., присвячено річниці проголошення незалежності України. Слід зазначити, що ІДВ свою видавничу діяльність здійснював виключно за рахунок коштів, що надходили з пожертв, так би мовити “широкої маси” членства ТВ.

Вірне своїй меті, що була проголошена у 1951 р. ТВ разом з ІДВ протягом своєї діяльності докладало всіляких зусиль, щоб зробити посильний вклад у скарбницю розбудови української культури й науки не тільки шляхом видань з волинської тематики, але й також із загальноукраїнської тематики. Насамперед, це стосується публікації праць митрополита Іларіона (І.І. Огієнка), про які йтиметься нижче. Загальноукраїнський аспект діяльності ТВ спільно з ІДВ відіграв головну роль в становленні морального й формального визнання в системі організованого життя всієї української спільноти в Канаді та поза її межами. Краєзнавча діяльність ІДВ – це свого роду епохальна сторінка в історії

українців з Волині за океаном.

Окрім підготовки та видання збірників “Літопис Волині” (всього побачило світ 20 чисел), ТВ та ІДВ з самого початку своєї діяльності започаткували видання бібліотеки “Літопису Волині”, яка крім праць з історії краю, включала твори відомих письменників, державних діячів, що присвятили своє життя боротьбі за волю України, а також спогади і мемуари. Як зазначається у каталозі ІДВ та ТВ, що вийшов у 1990 р., під його егідою побачило світ 65 назв різноманітної книжкової продукції¹⁵. Ще понад десяток найменувань вийшло з друку у наступне десятиріччя. Чільне місце посідають праці з історії археології та етнографії Волині. Це дослідження І. Левковича “Нарис історії Волинської землі”, С. Килимника “Український рік у народних звичаях” (у 5-ти томах), О. Цинкаловського “Ріка Прип’ять і її допливи”, “Стародавні пам’ятки Волині”, “Стара Волинь і Волинське Полісся” (у 2-х томах), Є. Пастернака “Нарис історії Холмщини й Підляшшя”, П. Шумовського “Остріг. Історична монографія”, Т. Бульби-Боровця “Армія без держави”, С. Ярмуса “Духовність українського народу” та “В країні моїх батьків”, Ф. Онуфрійчука “Заправославну козацьку Україну”, В. Трембіцького “Національні та державні кордони Великої Волині у 1918 році” та ін.

Серед всіх наукових праць, виданих під егідою ІДВ та ТВ, особливе місце посідає історико-географічний краєзнавчий словник професора Олександра Цинкаловського “Стара Волинь і Волинське Полісся”¹⁶. Відомий археолог, історик, краєзнавець Олександр Цинкаловський (1898 – 1983) народився в давній столиці Волині – Володимирі. З 1925 р. навчався на православному богословському факультеті Варшавського університету. Ще студентом став співпрацівником Археологічного музею у Варшаві. Невдовзі О. Цинкаловський пов’язує свої інтереси з дослідженням Волині (сюди його делегував музей для збирання археологічних та історичних пам’яток). Після закінчення студій магістер О. Цинкаловський стає членом Польського Археологічного Товариства, згодом членом – НТШ ім. Шевченка у Львові. З 1936 р. О. Цинкаловський очолює Волинський музей при Крем’янецькому ліцеї, де розпочинає збирання матеріалів для своєї головної праці – історико-географічного словника Волині. О. Цинкаловський вважав себе продовжувачем справи відомого краєзнавця Волині М.І. Теодоровича, якого він називав “першим ширим робітником і дослідником” волинського краєзнавства¹⁷. У 1961 р. вченому вдалося видати польською мовою “Матеріали до праісторії Волині і Волинського Полісся”¹⁸. Невдовзі побачили світ його праці “Ріка Прип’ять і її допливи” та “Стародавні пам’ятки Волині”.

Тим часом готовий до друку рукопис словника обсягом понад тисячу сторінок лежав без руху. На його видання автор протягом багатьох років не міг відшукати потрібні кошти. Та все ж на схилі років доля виявилася милосердною до автора словника: в середині 80-х років, завдяки ініціативі видавничої колегії ІДВ та Товариства “Волинь”,

праця О. Цинкаловського нарешті побачила світ. Лише декілька місяців до виходу в світ першого тому не дочекався її автор.

У 1998 р. до 100-річчя від дня народження О. Цинкаловського на батьківщині вченого у м. Володимирі-Волинському відбулася міжнародна науково-краєзнавча конференція, його ім'ям названо вулицю, на будинку, де він мешкав, встановлено пам'ятну меморіальну дошку¹⁹.

Значне місце у видавничій діяльності ТВ та ІДВ посідають праці видатного вченого із світовим ім'ям митрополита Іларіона (в миру професор І.І. Огієнко), якого гірка емігрантська доля привела у 1947 р. до Канади. Іван Іванович Огієнко (1882 – 1972) народився в Брусиліві (тепер районний центр Житомирської області) в селянській родині. Ще у 15-річному віці, будучи учнем Київської військово-фельдшерської школи, у петербурзькому часописі “Сельский вестник” опублікував краєзнавчу розвідку “Местечко Брусилів. Как живут крестьяне”²⁰. То була перша друкована праця майбутнього вченого-українознавця – перше його правдиве і зболене слово про несправедливо тяжку долю свого народу²¹.

Краєзнавча тематика хвилювала І. Огієнка й далі, коли став студентом Київського університету св. Володимира²². Він опрацьовує велику кількість архівних матеріалів, зокрема архіви Воскресенської та Вознесенської церков у Брусиліві. “Ввиду того, что жизнь таких заброшенных уголков, каким является Радомышльский уезд, в литературе освещена мало, мы решаем хоть от части коснуться одной из отраднейшей стороны церковно-общественной жизни XVIII в...” – пише Огієнко у короткому вступі до нарису про історію Брусилівської Свято-Воскресенської замкової церкви²³. У колі науково-краєзнавчих інтересів дослідника історія освіти, братств, медицини рідного краю. Поспіль з-під його пера народжуються один за одним історичні нариси “Брусилівська братська школа”, “Брусилівський братський шпиталь”, “Брусилівське церковне братство”. Характерною рисою І. Огієнка-краєзнавця є маскимальне використання різноманітних архівних і літературних джерел. Він докладно аналізує назви містечок, сіл, річок, урочищ та пов'язані з ними перекази.

Особливу увагу І.І. Огієнко звертає на стан освіти в краї. Він з гордістю відзначає, що у XVII – XVIII ст. школа була майже у кожному селі України. І у зв'язку з цим, з вдячністю згадує відомого польського просвітителя Тадея Чацького, який на початку XIX ст. був головним попечителем шкіл Київського учбового округу, до якого входила й Волинь.

У науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка збереглася унікальна, в єдиному примірнику, книга І. Огієнка “Містечко Брусилів та його околиці. Історичний нарис”. Під шкіряною оправою, на цупких жовтих аркушах паперу рукою автора акуратно наклеєні рівними колонками вирізки з повітової газети “Радомышлянин”, де протягом 1913 р. друкувалося його досліджен-

ня²⁴. Нарис викликав великий інтерес читацького загалу, про що свідчать відгуки, видрукувані на сторінках “Радомышлянина”, а також листи, адресовані Огієнкові. Зокрема, читачі його просили написати подібний нарис й про Радомишль²⁵.

Проте, подальші події внесли свої корективи в життя І. Огієнка, як і в життя багатьох мільйонів українців. Можна з великою ймовірністю стверджувати, що як би обставини не примусили вченого залишити Батьківщину, то у рідній Україні він обов’язково був би у числі визначних лідерів і організаторів краєзнавчого руху, стояв би у керма духовного становлення України. Та примхлива доля розпорядилася по-іншому. Перебуваючи в еміграції на теренах Європи, а згодом і в Канаді, І. Огієнко й надалі приділяв багато уваги краєзнавчим розвідкам, присвяченим історії, культурі, книгодрукуванню в рідній Україні, зокрема Волині. Серед ґрунтовних публікацій вченого вирізняються такі, як “Українська Пересопницька Євангелія 1556 року”, “Житомирська Євангелія”, “Нарис з історії культурного життя старої Волині”, “Історія українського друкарства”, “Дерманська друкарня: історико-літературний нарис з культурного життя Волині”, “Свята Почаївська Лавра”.

У канадський період життя вченого побачили такі фундаментальні праці як “Словник Шевченківської мови”, “Етимологічно-семантичний словник української мови” у 4-х томах, “Дохристиянські вірування нашого народу”, “Слово про Ігорів похід”, “Князь Острозький та його культурна праця” та багато інших. А взагалі коло інтересів І. Огієнка було неосяжним, число наукових праць величезне.

З 1961 р. І.І. Огієнка було обрано почесним головою ТВ та ІДВ. Саме цим інституціям вчений заповів виключне право на видання і перевидання всіх своїх творів. Спадщина вченого охоплює понад 2000 праць: книжок, монографій, словників, статей, історико-краєзнавчих нарисів, розвідок, науково-популярних статей тощо.

Дослідникам ще належить по-справжньому відкривати для себе і вивчати цінну наукову, в тому числі й краєзнавчу, спадщину велета української національної культури. Ознайомлення професора Києво-Могилянської академії Ю.А. Мицика з архівом І.І. Огієнка у Вінніпезі 1999 р. , дає підстави зробити висновок, що творча спадщина вченого зберігається на належному рівні. За це, насамперед, слід дякувати магістру Консistorії Української Православної Церкви у Канаді Володимирі Сеньчуку, який зробив зручну систему зберігання архіву митрополита та уклав його опис²⁶. Побіжний огляд описів, проведений Ю.А. Мициком, свідчить, що значна частина праць вченого досі ще не введена в науковий обіг. Залишається сподіватися, що з часом цей безцінний архів повернеться в Україну і буде опублікований.

Підсумовуюче вищесказане, зазначимо, що не дивлячись на більш ніж півстолітню відірваність І.І. Огієнка від рідної домівки, його по праву слід вважати одним із фундаторів краєзнавства Волині, Київщини

та Поділля ХХ ст. Методологічні засади вивчення рідного краю, закладені ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в “український” період його життя, І.І. Огієнко з гідністю проніс через терні і віхоли “європейсько-го” та “канадського” періодів життя, зберігаючи любов до рідної землі, до України, віру в її майбутнє. Як заповіт звучать сьогодні слова митрополита Іларіона, висловлені ним у далекому Вінніпезі 1947 року: “Немає в людини нічого милішого над свою Батьківщину, над свою рідну землю. Де хто народився, де провів свої безтурботні дитячі роки, до тієї землі прив’язується він усією душею своєю на ціле життя. А хто змушений буває відірватися від своєї рідної землі, той мріє завжди про неї, як про святість найбільшу. І багато людей, помираючи на чужині, просять покласти їм у домовину бодай грудочку рідної землі...”

Рідний народ наш займає свою рідну землю, і цю землю ми зобов’язані любити всією душею, й берегти її всіма силами. Бо ж рідна земля – це те найкраще й наймиліше, що тільки має окрема людина чи окремий народ. Щастя народові, його добре життя й розвиток – тільки на рідній землі. Рідна земля ніколи не забувається, а туга за нею все збільшується, коли нас доля заносить далеко й надовго від неї. Рідна земля – це матінка рідна, що вміє потішити й приголубити нас. От чому ми свою Україну звемо Ненькою²⁷”.

З Товариством “Волинь” та ІДВ тісно співпрацював видатний письменник-волинянин Улас Самчук (1905 – 1987)²⁸. Під егідою цих науково-видавничих осередків побачили світ його романи “Ост”, “Втеча від себе”, “Чого не гоїть вогонь”, “На твердій землі”, краєзнавчі нариси спогадів “На білому коні”, “На коні вороному”, повість про голодомор в Україні “Марія”, трилогія “Волинь” тощо²⁹. У 1980 р. Уласа Самчука було висунено кандидатом на Нобелівську премію. У числі перших в Україні у 1994 р. у збірнику праць Житомирського науково-краєзнавчого Товариства дослідників Волині було видруковано краєзнавче есе письменника “Волинь незабуття”³⁰.

У видавничому каталозі ІДВ і ТВ, крім наукових, краєзнавчих і літературознавчих праць, широко представлені пам’ятні марки й поштові картки. Серед пам’ятних марок ювілейні видання, присвячені ІДВ і ТВ, до 1000-річчя хрещення України-Русі, століттю українського поселення у Канаді, Почаївській Богоматері, таким видатним діячам української культури, як митрополит Іларіон, Улас Самчук, Агатангел Кримський, Оксана Лятуринська, Олекса Стефанович. На поштових листівках широко представлена Різдвяна, Великодна, релігійна тематика, зокрема види Почаївської Лаври, Волинської Богоматері та ін. Окремі випуски листівок присвячені І. Огієнку, Лесі Українці, Івану Франку. Спеціальний сувенірний випуск марок і поштових карток було присвячено першому президенту незалежної України Леоніду Кравчуку³¹.

Багаторічна діяльність ІДВ та ТВ у великій мірі стала можливою завдяки звитяжній праці лідерів осередку, насамперед таких як, Юрій

Мулик-Луцик, Максим Бойко, Михайло Боровський, Ілля та Федір Онуфрійчуки, Сергій Радчук, Степан Ярмусь та ряд інших.

Одним з перших організаторів цих поважних наукових осередків волинознавства на канадській землі був доктор Юрій Мулик-Луцик (1913 – 1991)³². Народився він в с. Татаринці на Крем'яччині, освіту здобував у Львівському та Варшавському університетах. Брав участь у збройній боротьбі проти гітлерівських окупантів на Волині. У повоєнний час проживав у Польщі, Чехословаччині, Австрії, Німеччині. У 1948 р. у Мюнхені під керівництвом професора Ю. Шевельова захистив докторську дисертацію “Психотранспозиція в українському синтаксисі”. Викладав в Українській Богословсько-Педагогічній академії у Мюнхені. З 1948 р. Ю. Мулик-Луцик мешкав і працював у Вінніпезі, тривалий час очолював ІДВ та ТВ. Автор багатьох наукових праць, серед яких “Філософські й психологічні аспекти ономастики”, “За мислительський підхід до політики” та ряд інших³³.

У перше десятиріччя існування ІДВ та ТВ яскравий слід у їх діяльності залишив Максим Бойко. Він народився 1912 р. в с. Лопушне поблизу Почаєва на Крем'яччині. Протягом 1945 – 1948 рр. вивчав економіку в Українській економічній Високій школі в Мюнхені. З 1949 р. інженер М. Бойко оселився у Вінніпезі. Цього ж року за його найактивнішою участю у листопаді місяці було засновано “Ініціативний гурток волинян”, якому судилося зоорганізуватися у Товариство “Волинь”. А ще через два роки на базі останнього утворився Інститут дослідів Волині, секретарем якого було обрано М. Бойка. За його безпосередньої участі побачили світ перші три числа “Літопису Волині”, до виходу яких він доклав зусиль ще як і редактор. На запрошення редколегії “Енциклопедії Українознавства” Максим Бойко з колегами брали участь у підготовці статей про найвидатніших діячів православ'я³⁴.

З 1960 р. М. Бойко більше двох років з родиною мешкав в Англії, працював в бібліотеці Лондонського університету. Згодом його запросили на посаду бібліотекаря до Індіанського університету у м. Блумінгтон (США). Тут у 1967 р. він засновує зарубіжний Центр бібліографії Волині. Не забував й про наукові інтереси. У 1969 р. в Українському Вільному Університеті в Мюнхені захищає дисертацію на звання доктора історії економіки. Але головною метою вченого залишається бібліографія Волині. За 25 років діяльності заснованого ним Центру, який активно діяв до 1992 р., М. Бойко підготував 30 бібліографічних збірників³⁵. Серед них “Бібліографія джерел історії Волині: Описовий довідник до 1900 р.” (1969, 244 с.); “Бібліографічний довідник поселень Волині ХІХ ст.” (1973, 199 с.); “Бібліографія джерел до історії Волині” (1973, 163 с.); “Історико-бібліографічний нарис друкарства Волині: 1578 – 1830” (1972, 204 с.); “Бібліографія періодики Волині” (1970, 146 с.); “Бібліографія церковного життя Волині” (1974, 237 с.); “Бібліографічний огляд збройної боротьби Волині” (1976, 337 с.) та багато інших.

Бібліографічні покажчики Максима Бойка зберігаються в бібліотеках слов'янських відділів американських університетів, в бібліотеці Конгресу США. В Україні повне зібрання праць М. Бойка, як дарунок автора землякам, знаходиться в Рівненському обласному краєзнавчому музеї³⁶.

Одним з провідних діячів протягом всієї 50-річної науково-краєзнавчої діяльності волинян у Канаді був уродженець Ковеля інженер Ілля Онуфрійчук (1911 – 1999)³⁷. В результаті так званого “великого ісходу” української еміграції у повоєнний час, Онуфрійчуки опинилися в Канаді. З перших днів Ілля Онуфрійчук став активним організатором Товариства “Волинь” та ІДВ. З 1958 р., отримавши посаду заступника голови ІДВ, а згодом – його голови, спрямовував основні зусилля на формування видавничого фонду. З цією метою активно встановлював зв'язки з різноманітними земляцькими фундаціями, організовував збирання пожертв, поширював видрукувані твори, залучав нову автуру тощо. Ілля Онуфрійчук підтримував тісні зв'язки зі своєю історичною батьківщиною, мав активні контакти з волинськими, рівненськими, житомирськими науково-краєзнавчими осередками дослідників Волині. Особливо ці контакти стали тісними після здобуття Україною незалежності. Починаючи з 1992 р. до Житомира з далекого Вінніпегу регулярно від п. Іллі стали надходити листи і бандеролі³⁸. “Дякую за листа, вирізку з газети та книжечку “Церква Святого Архистратига Михаїла”, все дуже цікаве. Дуже радію, що у Вас почалася творча видавнича діяльність. Щастя, Вам Боже!

Вислаю деякі числа “Літопису Волині”, в них знайдете все, про що питаєте. З часом вишлю Вам бракуючі числа “Літопису”, щоб мали повний комплект. Деякі числа вичерпані, але для вас знайдемо. Також в разі потреби вишлемо і інші наші видання. Дякуємо за запрошення на конференцію, обмірковуємо на засіданні Редакційної колегії, тоді Вас повідомимо.

З щирим привітом і глибокою до Вас пошаною. І. Онуфрійчук.” (Лист від 3 серпня 1992 р.)³⁹.

“Дякую за листи та Святочні побажання і привітання, зокрема дякую від усього членства. Радію, що одержали все, що Вам вислав. На Конференцію, яка відбудеться у Вас 9-12 вересня ц. р. можливо, що хтось з нас прибуде, а як не зможе, тоді вишлемо привіт. 18 лютого ц. р. вислав Вам “Стара Волинь і Волинське Полісся” О. Цинкаловського у двох томах, це буде одна посилка. Сьогодні враз з цим листом вислаю “Український рік в народних звичаях” С. Килимника в 5 томах і ще, можливо, цього тижня вишлю “Армія баз держави” Т. Бульби-Боровця та 17-18 число “Літопису”. Даю згоду увійти до редакційної колегії праць Вашого товариства, але допомогти не багато зможу, бо закиданий працею. Мабуть вийде цієї осені ще одне число “Літопису Волині” і на тому припинимо видання “Літопису”. Нема кому редагувати, може б Ви продовжували? З привітом і повагою, щиро Ваш І. Онуфрійчук”.

(Лист від 21 лютого 1993 р.).

На жаль наступне число “Літопису Волині” виявилось останнім. Причину можна зрозуміти з листа п. І. Онуфрійчука від 10 липня 1993 р. в якому він з сумом повідомляє, що у нас (у Вінніпезі – М.К.) не вельо, бракує всюди людей до праці, а ці, які працювали, постаріли і багато науковців померло, нікому їх заступити. Що буде, то Бог один знає”.

Йі надалі Ілля Федорович у перервах між лікарнею, надсилав зворушливі листи до Житомира, бандеролі з книжками, поштовими листівками, марками видавництва ІДВ та Товариства “Волинь”. Не забував він малу Батьківщину до останніх своїх днів.

До молодшої генерації діячів ІДВ та ТВ належить останній голова ІДВ доктор Сергій Радчук. Його доля є типовою для західних волинян. Народився у 1926 р. в с. Березовичах Володимир-Волинського повіту. У 1944 р. з батьками емігрував до Німеччини, з 1947 р. мешкає у Канаді. У 1975 р. в Українському Вільному університеті у Мюнхені С. Радчук захистив докторську дисертацію “Нова канадська конституція та етнічні меншини”. У 1974 – 1981 рр. був президентом Комітету українців Канади. У 1985 р. нагороджений найвищою офіційною канадською державною відзнакою “Орденем Канади”⁴⁰.

У червні 1996 р. доктор Сергій Радчук відвідав Україну. Йому та Іллі Онуфрійчуку Вчена рада Волинського державного університету ім. Лесі Українки присвоїла звання почесного професора. Тоді ж було підписано угоду про створення на базі історичного факультету Волинського державного університету філіалу ІДВ⁴¹. Накреслювалися плани для спільної співпраці. Але час вніс свої корективи.

У грудні 1999 р. у Вінніпезі відбулося останнє спільне засідання Товариства “Волинь” та Інституту дослідів Волині. Засідання водночас було урочистим і сумним. Доктор С. Радчук, підбиваючи підсумки пройденого за 50 років шляху, зазначив, що обидві волинознавчі інституції успішно справилися з покладеною на них історичною місією і з почуттям виконаного обов’язку завершують свою діяльність. Більшість звитяжців-волинян, які у далекому 1949 р. стояли у колиски створення Товариства “Волинь”, а згодом – ІДВ, відійшли у вічність, а нові покоління україномовних канадців асимілювалися на північноамериканському континенті і мають тепер зовсім інші інтереси. “Я щасливий, що справу волинян у діаспорі, зазначив на завершення пан С. Радчук, – тепер гідно продовжують дослідники і краєзнавці етнічної Волині”. На такій оптимістичній ноті була перегорнута остання сторінка історії унікальної волинської інституції за океаном, створеної подвижницькою працею багатьох патріотів за власний “гріш і час”, щоб передати естафету новим поколінням дослідників в незалежній Україні.

Виповнюються слова великого волинянина Уласа Самчука, мовлені ним на початку 50-х років: “Ми вернемось в свою велику, вимушену,

вистраждану землю предків. Не сьогодні, так завтра, не в цьому, так в іншому поколінні; вернемось, не тільки як жива матерія, а і як живий дух, вернемось, і то передовсім в продовженні, як творчість”. Ці про-рочі слова сьогодні збуваються. Творчий доробок багатьох патріотів-українців, розсіяних по світу, повертається в рідну Україну і служить її становленню як держави. Не останнє місце у цьому доробку посідає наукова спадщина Товариства “Волинь” та Інституту дослідів Волині у Вінніпезі.

Примітки:

- ¹ Онуфрійчук І. Інститут дослідів Волині у Вінніпезі // Велика Волинь: минуле і сучасне: Тези міжнародної краєзнавчої конференції / Відп. ред. М.Ю. Костриця. – Житомир, 1993. – С. 17.
- ² Український голос (Канада). – 1993. – № 27. – 2 серпня.
- ³ Бойко М. Десятиліття інституту дослідів Волині // Літопис Волині. – Вид. 2-е. – Вінніпег, 1990. – Ч. 5. – С. 6-8.
- ⁴ Онуфрійчук І. Вказ. праця. – С. 18.
- ⁵ Літопис Волині. – Вид. 2-е. – Ч. 5. – Вінніпег, 1990. – С. 21.
- ⁶ Бойко М., Ворон В. Волинознавство у Північній Америці (1949 – 1994 роки) // Волинь і волинське зарубіжжя: Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. – Луцьк, 1994. – С. 21.
- ⁷ Там само. – С. 22.
- ⁸ Літопис Волині. – Ч. 5. – С. 22.
- ⁹ Там само. – С. 11.
- ¹⁰ Митрополит Ніканор [Некролог] // Літопис Волині. – Вінніпег, 1971 – 1972. – Ч. 10-11. – С. 14.
- ¹¹ Літопис Волині. – 1990. – Ч. 5. – Вид. 2-е. – С. 23.
- ¹² Ніканор А. Лист до відповідального редактора “Літопису Волині” А.Ф. Шумовського // Літопис Волині. – Ч. 4. – Вінніпег, 1958. – С. 3-6.
- ¹³ Бойко М. Десятиліття інституту дослідів Волині... – С. 3.
- ¹⁴ Літопис Волині: Науково-популярний збірник волинознавства. – Нью-Йорк; Вінніпег; Буенос-Айрес, 1953. – № 1. – 128 с.
- ¹⁵ Каталог книжок Інституту Дослідів Волині і Товариства “Волинь” у Вінніпезі. – Вінніпег. – 1990. – 16 с.
- ¹⁶ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся: Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року в 2-х томах: Т. 1. – Вінніпег, 1984. – 600 с.; Т. 2. – Вінніпег, 1986. – 578 с.
- ¹⁷ Цинкаловський О. Княжий город Володимир. – Львів, 1935.
- ¹⁸ Цинкаловський О. Матеріали до праісторії Волині і Волинського Полісся. – Варшава, 1961 (польською мовою).
- ¹⁹ Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь: Науковий збірник / Відп. ред. Г.В. Бондаренко. – Луцьк, 1998. – 296 с.
- ²⁰ Огиенко І. М-ко Брусилов. Как живут крестьяне // Сельский вестник. – 1897. – Июль.
- ²¹ Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка. – К.: Заповіт, 1997. – С. 18.

- ²² Костриця М. Іван Огієнко – дослідник Волині // Дивокрай: Хмельниччина волинська. – 1995. – № 1. – С. 78-81.
- ²³ Огієнко І. Брусиловская Св. Воскресенская замковая церковь: Исторический очерк. – Киев, 1914.
- ²⁴ Тимошик М. Вказана праця. – С. 25.
- ²⁵ ЦДАВОВУ у Києві. – Ф. 1871. – Оп. 1. – Од. зб. 3. – Арк. 16.
- ²⁶ Мицик Ю., Сеньчук В. Болохівський край в архівній спадщині митрополита Іларіона (Огієнко): з нових досліджень // Болохівщина: земля і люди: Матеріали Всеукраїнської конференції “Велика Волинь”. – Т. 20 / Відп. ред. О.І. Журко, М.Ю. Костриця. – Хмельницький; Стара Синява; Любар, 2000. – С. 260-274.
- ²⁷ Митрополит Іларіон. Бережімо все своє рідне! – Вінніпег: Наша культура, 1947. – С. 12.
- ²⁸ Костриця М. Обереги Уласа Самчука // Житомирський вісник. – 1995. – 17 лютого.
- ²⁹ Рожко В. Науково-видавнича діяльність Інституту дослідів Волині і товариства “Волинь” у Канаді // Волинь і Волинське зарубіжжя: Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції. – Луцьк, 1994. – С. 24-27.
- ³⁰ Самчук У. Волинь незабуття // Велика Волинь: Т. 15: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині / Голов. ред. М.Ю. Костриця. – Житомир, 1994. – С. 64-69.
- ³¹ Костриця М. Сувенір з Канади // Житомирський вісник. – 1993. – 28 травня.
- ³² Онуфрійчук М. Учений педагог, громадський діяч [Юрій Мулик-Луцик] // Волинь і Волинське зарубіжжя. – Луцьк, 1994. – С. 268-269.
- ³³ Ярмусь С. Юрій Олексійович Мулик-Луцик відійшов у вічність // Літопис Волині. – Ч. 17-18. – Вінніпег, 1992. – С. 158-162.
- ³⁴ Гуртовий Г. Науковий подвиг волинянина // Волинь (Луцьк). – 1993. – 14 січня.
- ³⁵ Аркушин Г. Волиніана Максима Бойка // Народна трибуна (Луцьк). – 1993. – 20 січня.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ Прокопчук В. Ілля Федорович Онуфрійчук – організатор волинських краєзнавчих студій в діаспорі // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь: Науковий збірник / Відп. ред. Г.В. Бондаренко, Луцьк, 1998. – С. 74-75.
- ³⁸ Костриця М. Вінніпег далекий і близький // Житомирський вісник. – 1992. – 30 жовтня.
- ³⁹ Цей та інші цитовані листи зберігаються в архіві Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині.
- ⁴⁰ Сергій Радчук // Літопис Волині. – Ч. 17-18. – Вінніпег, 1992. – С. 142-144.
- ⁴¹ Козельський І. Інститут дослідів у Вінніпезі: штрихи діяльності минулого і майбутнього // Минуле і сучасне Волині: Олександр